

TALÁLÉKONYSÁG A TÚLÉLÉSÉRT. TURIZMUS ÉS MEGALKOTOTT HAGYOMÁNYOK

Az alábbi írás mindössze néhány tanulságot emel ki a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke *Helyi identitás, megalkotott hagyományok, falusi turizmus* című kutatási programja által feltártak közül. Az empirikus kutatást Hanneleena Savolainen (Turku), Tomislav Pletenac (Zagráb) és a szerző irányításával az 5. Nemzetközi Néprajzi Szeminárium végezte Pusztamérgesen. A szeminárium-sorozat az 1970-es évek szlovákiai gyakorlatából átemelve, Barna Gábor kezdeményezésére 1996 óta eleinte egy, majd két évente rendezi meg a szegedi néprajzi tanszék. A nyári szemináriumokkal célunk az, hogy különösképpen a közép-európai oktatók és hallgatók között erősítsük a néprajz / kulturális antropológia összehasonlító jellegét, megtanuljunk közösen dolgozni, elemezni környező világunkat. Úgy érezzük, hogy nemcsak életre szóló személyes kapcsolatokkal gazdagodnak a résztvevők, de a kultúraközi kommunikáció által valóságos megértésig juthatnak el, ami régióinkban nem csekély eredmény. Kiemelkedő fontosságú, hogy ezzel az egyes nemzeti etnográfiai tradícióból jövő fiatalok körében sikerül elültetni egy megértésre törekvő, toleráns, a kritikus összehasonlításra alapozott új kultúra-tudományi felfogást. A 2001-es terepkutatás nyomán, döntően szegedi hallgatók által készített elemzések a *Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. A pusztamérgesi eset* című magyar és angol kétnyelvű kötetben jelentek meg, melyet az itt hiányzó részletek felderítéséhez ajánlunk az olvasó szíves figyelmébe.¹ A hagyományalkotás, turizmus és identitásalkotás jelenségcsoport vizsgálata 2003-ban a bajai Halászlé-főző Népünnepély vizsgálatával folytatódott.

A kutatott jelenségek

2001-es szemináriumunk nem véletlenül választotta a falusi turizmus, a megalkotott hagyományok és a helyi identitás kérdéseit vizsgálati tárgyának. Az elmúlt évtizedben sajátos jelenséget fedezhetünk fel Magyarországon: tömegesen tűnnek fel különböző helyi fesztiválok. Pusztamérges a Dél-Alföldön élenjáró volt e fesztiválok megalkotásában nemzetközi töltöttkáposzta- és kaspörkölt-főző versenyével, illetve Ludas Matyi libaszépség és libafuttató versenyével. Szép számmal hozhatunk azonban más példákat is. Békéscsaba szintén élenjáró a hagyományalkotásban: a '90-es évek elején rendezték meg először a Csabai Kolbászfesztivált. Szintén Békés megyéből említhetjük az unikalitásra törekvés, a települések önképének rituá-

¹ Pusztai 2003.

lis kommunikálásának egyik korai példáját, a medgyesegyházi Dinnyefesztivált. Békés megyénél maradvá fontos kiemelni, hogy 2001-ben a Békés Megyei Gasztronómiai Fesztiválok Társasága összehangolta a már létező „hagyományokat” és ahol hiányzott, új fesztivált alkotott. Ezek természetesen időrendben követik egymást. A kolbász és a dinnye mellett így ma már van sajt- és túrőfesztivál (Gyomaendrőd), tarhonyafesztivál (Gyula), birkafőzőverseny (Vésztő-Mágor), kenyérünnep (Oroszáza), szilvanapok (Szarvas).

Visszatérve Csongrád megyéhez: Szegeden halászléfőző versenyt és „Szögedi boszorkánynapokat”, Szatymazon barackfesztivált tartanak, Kübekháza egy estére „operettfaluvá” válik, Kisteleken sajt fesztivált, Üllésen krumplifesztivált rendeznek. Bizonyos ‘receptek’ persze jól ismertek – halászléfőzés sokféle van: a legismeretebb, legkiterjedtebb rendezvény minden bizonnyal Baján, de találunk ilyesmit északabbra a Tisza-tavi Fesztiválon is, amely szintén egységes programcsomagban kínálja az öko- és pihenő turizmust, ennek erősítőjeként használva a helyi ünnepeket. A Balaton környéki turizmus is hamar meglátta a lehetőséget e helyi fesztiválokban: napjainkban a rendezvényeket a „Különleges asztali örömök Somogyban” sorozat keretében fogják össze. Nagyatádon így van Palacsintasütő verseny, emellett természetesen balatoni halászléfőző verseny, Mesztegyőn Rétesfesztivál, az országos ismertségre azonban minden bizonnyal a nagyszakácsi Királyi szakácsok versenye tarthat számot. Ugyanebben a sorozatban Szóládon a bor ünnepét rendezik, melyet a Vadászati Gasztronómiai Fesztivál követ. Ezután Bőszénfán Somogyország testvérmegyéinek főzőversenye következik, majd szüret idején Kaposváron borászati fesztivált tartanak. Ki kell még emelnünk néhány nagyobb rendezvényt: a tömegeket vonzó Visegrádi várjátékokat vagy a Balaton mellől a Művészetek Völgyét. E töredékes felsorolás végén Baranyából a találékonyág és kreativitás jó példájaként érdemes még megemlíteni a Káni (ejtsd: Cannes) Filmfesztivált, illetve a Baranya megyei Dunaszekcsőt, ahol Pazaurek Dezső számos országos hírnevet szerző turistacsalogatót ötlött ki. A sort még hosszan folytathatnánk, de befejezésül – jelezve, hogy messze nem magyarországi sajátosságról van szó – álljon itt egy külföldi példa is. A helyi fesztiválok és megalkotott hagyományok egyik, tőkélyre fejlesztett példája, egyfajta „megalkotott játékos valóság” a kelet-csehországi fiktív Wallachiai királyság, melynek nemcsak útlevele van, de tanácsadó füzetet is kiadott arról, hogyan és miért érdemes bevándorolni a királyságba.

A ‘pusztamérgesi csoda’

Pusztamérges, Csongrád megyei település, körülbelül 1300 fős lakossággal. A rendszerváltást követő gazdasági hanyatlása az egész országot sújtó válság illetve bizonyos helyi, regionális adottságok szerencsétlen keverékének volt következménye. A gazdasági átalakulással, a helyi Rizling Tsz. 1992-es csődbe menetelével a munkanélküliség 30%-ra emelkedett a faluban. Ráadásul a település Csongrád megye szélén, Szegedtől távol fekszik. Hiába esik hozzá lényegesen közelebb Kiskunhalas vagy Kiskunmajsza, a nehezen elérhető megyeszékhelyhez köti a legtöbb kapcsolatot. A Duna-Tisza közti Homokhátság, amelyhez Pusztamérges is tartozik, természet-földrajzilag meglehetősen rossz adottságú terület, alapvetően az intenzív nő-

vénykultúrák számára alkalmas. Ezekre és az ezeket gondozni képes kisebb méretű gazdaságokra viszont alapvető csapást mért a szocializmus kollektív gazdasága. Mára a mezőgazdasággal foglalkozó generáció döntő része nyugdíjas korú, akik számára csak kiegészítő bevételt jelent a mezőgazdaság. A régióban nyilvánvalóvá vált 1990 után, hogy szabadpiaci körülmények között a mezőgazdaság csak a lakosság töredékének tud megélni nyújtani.

1990-ben a helyi iskola egyik tanára, Börcsök Antal lett Pusztamérges polgármestere. A polgármester vezette dinamikus településfejlesztés három szinten nyilvánult meg: az infrastruktúra fejlesztése mellett munkahelyteremtésre illetve az önidentitást és külső azonosítást egyaránt segítő szimbolikus fejlesztésre koncentráltak. Áttekintve a falu elmúlt évtizedét nyilvánvaló, hogy a siker a világos távlati jövőkép és a lehetőségek kreatív, rugalmas felhasználásából született. A 'pusztamérgesi csoda' során először az infrastruktúrafejlesztésre fordítottak gondot: a falu minden utcáját szilárd burkolattal látták el, illetve kiépítették a vezetékes gázszolgáltatást. A gyorsan fogyatkozó, periférikus település számára az otthonteremtés segítése és a munkanélküliség enyhítése központi fontosságú volt. A faluban jelképes 1 forintért lehetett közművesített telket kapni. Börcsök Antal a válság tetőpontján több száz levelet küldött különböző európai országokba, pusztamérgesi befektetésre biztatva vállalkozókat. Ennek hatására építette meg a Fattoria Oca Bianca Ungheria Kft. a faluban zöldmezős beruházásként modern szárnyas-vágóhidját. A településen nincs különleges hagyománya a szárnyastartásnak, a vágóhid mellett sok más befektetés is elfogadható lett volna a falunak. Ebben az esetben is a távlati településfejlesztés az adódó lehetőségek rugalmas használatát figyelhetjük meg. 1996-ra épült fel az elsősorban mezőgazdasági profilú középiskola Pusztamérgesen. Észak-Rajna-Wesztfália tartománya támogatható oktatási programok után kutatva talált rá a mindig új lehetőségeket kereső falura és támogatta az iskola felépítését. Annak ellenére, hogy a helybeliek jelentős kétkezi munkával is segítették az építkezést, eleinte sokan kétségbe vonták, hogy a település képes lesz eltartani egy önálló középfokú oktatási intézményt. A környékből jelentős diákságot vonzó középiskola – mely jelenleg a legnagyobb foglalkoztató a településen – távlati hatása felmérhetetlenül fontos. Az intézmény nemcsak kiváló helyszín szakmai rendezvényeknek, de nem utolsó sorban szimbolikus síkon is jelentősen növelte a település súlyát.

A vonzó falukép megteremtése érdekében a környezet szépítésére is gondot fordítottak: az önkormányzat az 1990-es évek óta jelentős ingyenes víztámogatást nyújt azoknak, akik rendben tartják házuk előkertjét. A virágosításra helyi versenyt is hirdettek. A mozgalom sikere után a falu megnyerte a Virágos Magyarország versenyt, majd az ország képviselőjeként Európa harmadik legvirágosabb településévé választották. A rendezett környezetnek köszönhetően az Európai Falufelújítási Díjat is elnyerte.

A külső körülmények mellett a falu vezetése igyekezett ünnepi, rituális rendet teremteni és azt hatékonyan kommunikálni. A szerző is ennek kapcsán figyelt fel a településre az 1990-es évek közepén. Ekkor tűnt fel az, ahogy gazdasági stagnálás közepette a település markáns módon fogalmazza meg közösségi kommunikációját, mutatja be elért eredményeit. Pusztamérges ekkoriban rendszeresen szerepelt az országos sajtóban az előbb említett, rendszeres fesztiváljaival. Ezek mellett itt rendezték meg először a Pusztai előtagú magyar települések találkozóját, de helyszínt

adott a falu rallynak és a Magyarország legerősebb embere rendezvénynek is. Már kezdetben világos volt, hogy a település vizsgálata kapcsán lehetőség lesz a kultúra dinamikus, nyitott felfogásának alkalmazására, egy új kultúratudományi szemlélet használatára. A jól megfogalmazott kommunikáció és a kreatív hagyományteremtés a településfejlesztést sajátos egészben látó, megvalósító helyi gondolkodásmódot feltételeztek. Ilyen előzmények után nem volt meglepő, hogy Börcsök Antal polgármester szívesen fogadta kutatócsoportunkat.

Pusztamérges a fenti sikereket kiemelkedő módon kommunikálta, ráadásul szakértői segítség nélkül, jó megérzéssel, kreativitással. Nemcsak az országos elektronikus médiában, de napilapokban, folyóiratokban, szakmai újságokban illetve tudományos kiadványokban is felbukkan a „sikeres önkormányzat” iskolapéldájaként. A beszámolók minden esetben idilli állapotokat tárnak elénk, és valóban, a településfejlesztés szemszögéből hatalmas változások történtek, Pusztamérges sikere elismerésre méltó és példaként emlegetett. A vizsgálataink eredményeként született kötetünk a kvalitatív terepmunkának köszönhetően feltárja ezen változások hátterét. Igyekszünk rámutatni azon társadalmi és kulturális feszültségekre is, melyek óhatatlanul fakadtak a fejlesztéshez szükséges határozott központi akarat, illetve az ezeket önerőből finanszírozó és ebbe belefáradó lakosság nézeteltéréseiből. Mindezek oda vezettek, hogy munkánk befejezésekor már egy lezárt folyamatról írtunk: a 2002. évi önkormányzati választások eredményeképpen már nem Börcsök Antal irányítja a települést.

Néhány tanulság

Vizsgálatainkhoz három központi fogalmat választottunk: a falusi turizmus, a megalkotott hagyományok és a helyi identitás kapcsolatát kutattuk. Megfigyeléseink szerint 1990 után számos helyi közösség igyekezett olyan módon újrafogalmazni és kommunikálni önképét, hogy az minél eredetibb és egyedibb, szakterminussal autentikusabb legyen. Az önkép építését számos helyen valamilyen marginális unikum megtalálásával érték el. Gyakran a paraszti kultúra valamely már eltűnt eleme lett ez a fellelt erőforrás. Ez nem magyar sajátosság, megfigyeléseink szerint adott kulturális egységek periférikus területein követett megoldás. Ahol történeti, természeti vagy kulturális sajátosság nem volt, ezen egyediséget kognitív „építéssel”, ritualizációval, megalkotott ünnepekkel lehetett gyorsan megvalósítani. Nyilvánvalóan a visszakapott önkormányzatiság nagy felelősséget hárított a települések vezetőire: immáron helyben kellett megfogalmazni, mi is egy adott település sajátossága, melyek azok az okok, amelyek miatt érdemes helyben maradni illetve idelátogatni. Ez sokszor nemcsak a külső adottságok, az infrastruktúra fejlesztését indukálta, de egy újfajta vagy újrafogalmazott érzelmi kötődés, valahová tartozás kimunkálását befelé és egy határozott kép kommunikálását kifelé. Megközelítésünk szerint e rítusok és ünnepek, a kultúra ezen elemei nem maguktól keletkeznek, nem közösségi alkotások, nem általánosan elfogadottak és végképp nem valamely lélekebe égetett, genetikailag átörökített elemek. Elfogadjuk Linnekin véleményét, aki szerint „a hagyomány mint öntudattal kezelt kategória, szükségszerűen megalkotott. ... A kulturális identitás megalkotásáról vagy hagyományalkotásról beszélni nem más, mint

hangsúlyozni, hogy a kultúra az emberi tudat dinamikus terméke, amely az adott kontextus szerint állandóan újraalkotott.”²

Minden bizonnyal a kutatás különös szerencséje, hogy Pusztamérgesen néhány ember kreativitásából megalkotott hagyományokkal találkozunk, melyek eredetét még nem fedi hosszú múlt és így bátran mertünk újértelmezési keretet keresni. Köteünk írásaiból világos, hogy nagyra becsültük ezt, a végső célját a helybeliek életének jobbításában látó kreativitást, tettekészséget, és a megalkotott hagyomány nem negatív, értékelő fogalom szóhasználatunkban. Felfogásunk szerint a ‘90-es évek falunapjai, ünnepségei nem írhatók le a hagyományörzés fogalmával, hanem szabadon emelnek át egykor létezett elemeket vagy teremtenek új kulturális jelenségeket alapvetően más céllal, más funkcióban. Ahogy a német etnológus, Regina Bendix írja: „A hagyományokat mindig a jelenben definiálják, és akik ezt megteszik, azokat nem érdekli, hogy a kutatók eredetinek találnak-e egy adott fesztivált vagy művészeti alkotást vagy sem, hanem csak az érdekli, hogy ezekkel elérik-e azt, amit el akartak érni.”³ Felfogásunk szerint a kultúra megalkotását helyi szinten is egymással versengő személyek illetve érdek-, hatalom-, dominancia- és célközösségek hajtják végre. Eppen ezért úgy véljük, e megalkotott kultúra szimbolikus vetélkedés, rivalizálás terepe. Mindezek fényében nem meglepő, hogy a 2002-es választást megnyerő, korábban ellenzéki érdekcsoport Pusztamérges addig nyolcszor megrendezett nyári fesztiválját azonnal megszüntette.

Áttekintve az újonnan kialakult vidéki fesztiválokat néhány alapvető sajátosságot már most meg tudunk állapítani. A legtöbb rendezvény *kulináris jellegű*: úgy tűnik, egészen kiváló és nagyszabású programokkal (Művészetek Völgye, Visegrádi várjátékok) lehet csak olyan fesztivált szervezni, mely nem valamilyen enni- vagy innivaló körül forog. Ez elsősorban többé-kevésbé tájjellegű, helyi tradícióval bíró *étkek ‘kötését’, szimbolikus lefoglalását, sőt – a versengő autentikus dinnyefesztiválokra vagy halászléfőző versenyekre tekintve – kisajátítását* jelenti. Az elsődleges cél ebben az esetben a település azonosításához egy nyilvánvaló, ínicsiklandozó, jó emlékeket ébresztő *szimbólum megalkotása*. Az ételek természetesen úgy is kapóra jönnek, hogy meg lehet vele etetni a legfőbb célpontot, a turistát, akiben az egyre kevésbé ígéretes mezőgazdaság helyett a megélhetés forrását látják. Megvizsgálva e fesztiválokat nyilvánvaló, hogy bármilyen étel vagy ételmisszer lehet ilyen azonosítás forrása, ezért van uborka-, tarhonya- vagy dinnyefesztivál is a kiadós halászlevek vagy éppen kakaspörköltök mellett. Sőt, úgy tűnik, mivel a *lokalitás hangsúlyozása, a helyi hagyományokra hivatkozás* fontos ‘verbális attribútumai’ ezen fesztiváloknak, az olcsóbb, egyszerűbb, közismertebb – folytatva az asszociációs sort: paraszti, népi, hagyományos, ősi – ételek kiemelt szerepet játszanak. (Igaz ezekhez könnyebb is versenyzőket találni!) Az ételek, ételmisszerek helyi kötődése természetesen viszonylagos. Minden bizonnyal előfordulnak kiemelkedő helyi természetési tapasztalatra alapozott fesztiválok, de számos esetben más játszik meghatározó szerepet. A Csabai Kolbászfesztivál nyilvánvalóan a *helyi ételmisszerfeldolgozó iparra* is épít a kezdetektől. Ez valószínűleg megmaradását is biztosítani fogja, hiszen olyan gazdasági környezetbe ágyazódik be, mely érdekelt lesz fenntartásában. Számos esetben azon-

² Idézi Grünwald 2002. 1011.

³ Bendix 1989. 132.

ban a hagyományalkotás belső logikája világosan látszik és a szervezők valamely *nem foglalt, közönséges, de helyben sem különösebben fontos eledelt* választanak ki tárgyul. Ilyen például Pusztamérges esetében a káposzta. Itt is készítettek természetesen töltött káposztát, mint oly sok helyütt másutt, de semmilyen különleges helyi készítési sajátosság nem ismert. Ennek ellenére, az érdeklődő média az *eszencializmus nyelvtanát és vonzását* megérezve szinte minden alkalommal megkérdezi a polgármestert, hogy milyen is „a pusztamérgesi töltött káposzta”. Mivel a versenyen sokan különleges egyéni ötletekkel rukkolnak elő, nem lenne meglepő, ha évek múltán ezek valamelyike válna „az autentikus mérgesi káposztává”.

A fesztiválok esetében egy *sajátos, tagolt nyelvtan* tapintható ki. E nyelvtan, nevezük ‘receptnek’, nem tudományos elemzések eredménye és tanulsága, hanem általában egy-két intuitív és kreatív személynek, Pusztamérgesen Börcsök Antalnak köszönhető. Az ötletgazdák, szervezők felismerik a *turizmus globális trendjeit* és azt, hogy abból helyben mi valósítható meg. Ilyen többek között az is, hogy a tagadhatatlanul dezintegrálódó és individualizálódó késő-modern társadalomból sokan keresik és fogadják el az egynapos menekülést valamilyen képzeletbeli ellen-világba. Ezt világszerte felfedezte és kihasználja a turizmusipar. Ebből fakad a *bensőségességre, lokalitásra, ősi múltra, autenticitásra, természetközelségre* törekvés, az ezt hangsúlyozó diskurzus napjaink helyi fesztiváljai és az ezek szolgálatába állított megalkotott hagyományok esetében. Az autentikusságra törekvés természetesen eltérő mértékű. Néhol rendkívül erős a kontroll: Csempezkopács Középkori Vásárnapján külön felügyelő terelgeti ki a vásárból az oda nem illő árusokat, mert „nagyon fontos, hogy igazi középkori hangulata legyen a vásárnak”. Ezt nem mindenütt érzik ennyire fontosnak. Pusztamérgesen a helyi népdalkör mellett például fellép a Happy Jumpers ugrókötél csoport is – az ‘autentikus kultúra’ csak egy felhasznált elem a kreatív rendező kezében. Mindenütt megfigyelhető azonban, hogy a rendezvények elemei megvalósításukban „hagyományos” formákat követnek.

Az autentikus múlt kreatív keresése Pusztamérgesen jól megfigyelhető. A *homok-pusztá - nomád* gondolati kört folytatva, a megfelelő múlt keresésekor a 13. században erre a vidékre betelepült kunok tűntek alkalmas kiindulópontnak. Az 1902-ben létrejött, röviddel később önállósult, eleinte gyorsan fejlődő községről már az 1930-as években azt olvashatjuk: „Pusztamérges történelme ősi múltba nyúlik vissza. Hajdani neve Asszony szállása, mely nevet onnan kapta, hogy Kun László király itt is megszállt mulatni kun asszonyaival.”⁴ A rendkívül frappáns helyi mítosznak korábbi említése nem ismert, a legfontosabb néprajzi összefoglalókban a hiedelem nem szerepel.⁵ A település ‘90-es évekbeli arculatformálása, kommunikációja számtalan ponton épített erre a hiedelemre. A rövid történeti összefoglalások, a faluról szóló újságcikkek minden alkalommal megemlítik, hogy valójában itt nem egy alig száz éves településsel van dolgunk, „mivel Kun László idejében itt már település volt és a király ide járt mulatni”. Nemcsak a buszmegállót fedi kunsüveg formájú tető, de a falu 1994-ben megalkotott címerében is kun ruhás lány áll.

Az egyes *fesztiválok belső ritualizációja* jelzi, hogy a szervezők tisztában vannak az *ünnep* sajátosságaival. A turizmusban általános *leg-ek* keverednek itt a szent és pro-

⁴ Grüner é.n. 4.

⁵ Bálint 1975. 199-200., Juhász 1983. 144-149.

fán elkülönítésére szánt *kitüntető attribútumokkal és a játékosággal*. Ennek kiváló példája a nagyatádi Palacsinta sütő verseny, melynek fődíja a "Palacsintas király" címe. A győztesnek adományozott jelvények: a krómozott, gravírozott palacsintasütő és a hímzett kuktasapka. Jelen van természetesen a leg-ek vonzása is: van palacsinta sütő gyorsasági verseny, palacsinta feldobó verseny, palacsinta különlegeségi verseny. A ritualizáció tetten érhető a medgyesegyházi Dinnyefesztiválon is, melynek fődíja, a legnagyobb dinnyét nevező termelőnek – némi képzavarral – a „Legtökösebb dinnyés” cím.

A helyi fesztiválok sajátossága, hogy egyfajta bizonytalanság miatt általában nemcsak a múltban, de a *jelenben* is keresik a *legitimítás* különböző *forrásait*. Békéscsabán kezdettől nagy hangsúlyt helyeztek erre: a mindenkori hatalom képviselői rendszeresen töltötték itt a kolbászt. Pusztamérgesen nemcsak a körzet országgyűlési képviselőjét szokták meghívni, de a zsűribe legtöbbször belekerült olyan ismertebb személy, aki legitimáció mellett a sajtó érdeklődését is biztosíthatta. E fesztiválok napjainkban már nem állnak meg egyedül, egy-egy régió rendezvényeit igyekeznek összehangolni és együtt értékesíteni. E tudatosság, tervezés nyomán világos, hogy a „hagyományörzőnek” tartott rendezvények legfontosabb célja kétségtől a terület- és településfejlesztés. Ennek felismerésével a turizmusantropológia által már régebben azonosított dilemmához érkeztünk el: mi a turizmus hatása a fejletlen területeken: a kizsákmányolás új formáját láthatjuk vagy a fejlődés lehetőségét?

Irodalom

BÁLINT Sándor

1976 A szögedi nemzet. A szögedi nagytaj népelete. Első rész. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-2*. Szeged.

BENDIX, Regina

1989 Tourism and Cultural Displays. Inventing Traditions for Whom? *Journal of American Folklore* vol 102. 131-146.

GRÜNER Fülöp

é.n. *Pusztamérges község története*. h.n.

GRÜNEWALD, Rodrigo de Azeredo

2002 Tourism and Cultural Revival. *Annals of Tourism Research* vol. 29/4. 1004-1021.

JUHÁSZ Antal

1983 A szögedi táj tanyái. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982/83-2*. Szeged.

PUSZTAI Bertalan (szerk.)

2003 *Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. A pusztamérges eset. - Invented Traditions and Village Tourism*. SZTE Néprajzi Tanszék, Szeged.